

ВІДГУК

офіційного опонента на докторську дисертацію Сокирської Владилени Володимирівни «Відносини між РСФРР і УСРР (1919–1929 рр.): політико-економічний та адміністративно-територіальний дискурс», подану на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія

Дисертаційне дослідження В.В. Сокирської присвячене проблемам взаємовідносин РСФРР і УСРР у 1919–1929 рр. Інтерес до цієї теми особливо зростає у контексті сучасних складних російсько-українських взаємин. Погоджуємося з автором, що у сучасній українській історіографії відсутні узагальнюючі наукові праці, присвячені комплексному дослідженню відносин між радянськими республіками, що утворилися на теренах зруйнованої Російської імперії. Ця тема, без сумніву, є актуальною і вже давно чекала на свого дослідника в Україні. Тому слід підкреслити, що дисертація Владилени Володимирівни Сокирської вирішує важливі питання вітчизняної історичної науки. Особливої актуальності дослідження набуває на сучасному етапі, коли ставляться на порядок денний питання демократичних змін, проблема кордонів, цивілізаційної належності, суперечливої культурно-історичної спадщини України і Російської Федерації.

Наукова новизна і актуальність дисертації Сокирської В.В. очевидна. У цілому, це успішна спроба на рівні докторської дисертації здійснити комплексний аналіз відносин між РСФРР і УСРР у 1919–1929 рр., встановити факт їх міждержавного статусу, обставини і політичну мотивацію унітаризму у взаєминах. Обраний Владиленою Володимирівною аспект досі не був об'єктом самостійного систематичного наукового осмислення в Україні. Тому її дисертаційну роботу без сумніву можна віднести до новаторського напрямку вітчизняної історії.

Дисертація виконана у рамках науково-дослідної теми кафедри всесвітньої історії та методик навчання Уманського державного педагогічного університету

імені Павла Тичини «Східна Європа у другій половині XIX – першій половині XX ст.: економічні, соціально-політичні та культурні процеси». Особистий внесок автора дозволив повніше і глибше усвідомити причини, суть та наслідки відносин між РСФРР і УСРР, які формувалися у 1920-х рр.

Загальна характеристика роботи у вступі, її зміст, свідчать про кваліфікований рівень виконання всіх її елементів. Визначення актуальності, мети, методів дослідження та всіх інших структурних компонентів зроблено на належному науковому рівні. Сформульовані у вступі мета та чотирнадцять дослідницьких завдань зумовили структуру дисертації, яка складається зі вступу, п'яти розділів, поділених на вісімнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел із 696 найменувань та 14 додатків. Побудова дисертації виглядає ґрунтовною, вдало деталізованою. Кожний її структурний елемент націлений на реалізацію мети.

Історіографічний огляд проблеми дозволив авторці окреслити коло питань, які потребують ґрунтовного вивчення, та відповідно до цього побудувати дослідницький процес, а також довести, що порушена нею в дисертації наукова проблема не мала спеціального комплексного вивчення. Логічна побудова дисертації свідчить про обізнаність здобувачки з матеріалом.

В основу дисертації автором покладена міцна, різнопланова, інформативно насичена джерельна база, яка представлена опублікованими та неопублікованими матеріалами: нормативно-правовими актами вищих органів влади та управління; діловодною документацією державних установ та громадських організацій; статистичними матеріалами та довідковими виданнями; періодикою. Слід відзначити вміння дисертантки працювати з джерелами, виважено підходити до аналізу архівних матеріалів та тогочасних періодичних видань. Цілком позитивним є виявлення та залучення до кола наукового використання раніше невідомих і маловідомих джерел і матеріалів центральних архівних установ та бібліотек України та Російської Федерації, що є, без сумніву, здобутком авторки. Потужно представленими у джерельній базі дослідження періодична преса, яка за видовими ознаками поділена автором на

дві групи: партійна періодика та видання економічного характеру. У цілому, джерельна база дослідження є достовірною та репрезентативною, її класифікація, аналіз і наукова адаптація засвідчують сумлінність, досвід та високу професійну підготовку дисертанта.

Методологічну основу дослідження склали загальнонаукові та історичні підходи та принципи, а також широкий спектр методів, застосованих з інших наук – філософії, теорії міжнародних відносин, політології, соціології, права. Застосування методологічного інструментарію (С. 75–81) вимагало від авторки дотримання правил і критеріїв у дослідженні процесів і явищ, здійснити роздуми над підсумками дослідження та дійти до певних умовиводів.

Важливе значення для успішної реалізації дослідницького проекту Сокирської В.В. мала розробка нею понятійно-категоріального апарату дисертаційної роботи. Авторка дає визначення поняттям «радянська російська політика», «міждержавні відносини», «міжреспубліканські відносини», «національна політика», «радянська політика уніфікації», «повноважні (постійні) представництва», «інститут уповноважених СРСР при уряді УСРР» (С. 82–85).

Цілісним є другий розділ дисертації «Політико-адміністративна уніфікація російсько-українських міждержавних відносин», у якому досліджено концептуальні засади відносин між радянськими республіками, здійснено їх авторську періодизацію, подано системну характеристику кожного періоду (С. 148–172). Владиленою Володимирівною переконливо доведено, що Російська імперія, яка зазнала краху внаслідок Першої світової війни і революцій 1917 р., була реінкарнована в дещо модифікованій державній формі – Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Радянська влада змогла зберегти свою силу у великій країні лише шляхом міцного об'єднання союзних держав і придушення усіх федералістських прагнень, оскільки останні обмежували владу центру. Відносини між РСФРР і УСРР у період 1919–1922 рр. мали міждержавний статус, однак у 1923–1929 рр. ситуація змінилася. З боку РСФРР здійснювалася системна унітаризація, яка чітко виразилася у політико-економічній та адміністративно-територіальній уніфікації. Авторкою проаналізовано чинники,

що мали визначальний вплив на формування та діяльність органів влади РСФРР і УСРР, удосконалено методику аналізу проблем суспільно-політичної та економічної ситуації в РСФРР і УСРР, що впливала на формування характеру російсько-українських відносин. Доведено, що російський більшовицький принцип унітаризму послідовно і системно реалізовувався упродовж усіх 1920-х рр.

У дисертації значну увагу приділено проблемі встановлення кордону на Сході України, оскільки саме визначений упродовж 1919–1928 рр. кордон між РСФРР і УСРР став із здобуттям Україною незалежності у 1991 р. міждержавним сухопутним українсько-російським кордоном. Авторкою встановлено, що поза межами УСРР залишилося більше 2 млн українців, що проживали компактно на землях Курської, Воронежської губерній та Північно-Кавказького краю РСФРР (С. 206).

Третій розділ дисертаційної праці «Дипломатичні та інституційні стосунки між республіками» є досить змістовним, оскільки у ньому досліджено формування та діяльність українських представницьких і дипломатичних органів у Москві, їх вплив на формування характеру російсько-українських відносин. Авторка слушно зазначає, що невизначеність у політичних відносинах між УСРР і РСФРР призводила до плутанини у формуванні повноважень органів, які б могли забезпечувати ці відносини. Дисертанткою доведено, що у період 1919–1922 рр. радянські республіки були суверенними соціалістичними державами і виступали самостійними суб'єктами міжнародних відносин. Між самими ж республіками формувалися федеративні відносини, тому виникала необхідність у створенні спеціальних установ для підтримання зв'язків між урядами РСФРР і республік. У дисертації детально проаналізовано структуру та діяльність українського представництва при Народному комісаріаті у справах національностей РСФРР, української дипломатичної місії у Москві та повноважного представництва УСРР при уряді РСФРР.

Встановлено, що з утворенням СРСР змінився правовий статус договірних республік. Тепер вони ставали союзними республіками, втрачали право на

здійснення зовнішньої політики. Їх повноважні представництва втрачали функції зовнішніх зносин, постійно перебували при уряді СРСР і формально представляли інтереси та потреби радянських республік. Автором доведено, що не дивлячись на таку зміну статусу, Постійне представництво УСРР при уряді СРСР намагалося захищати інтереси України в союзних (фактично – російських) органах влади. Вони зіграли особливу роль у збереженні статусу союзних республік, дотриманні Конституції СРСР у частині забезпечення цього статусу. Завдяки виваженій і послідовній позиції українського Постпредства у Москві вдалося уникнути повного підпорядкування радянських республік російськими органами влади та не допустити, наскільки це було можливо, цілковитого домінування РСФРР у процесі союзного будівництва.

Переконливим є твердження авторки про те, що у першій половині 1920-х рр. було здійснено заходи з інституційної унітаризації відносин між радянськими республіками. «Доба договірних відносин» принесла об'єднання ключових галузей господарства радянських республік під зверхністю Москви. Спосіб і форми стосунків визначало впровадження інституту уповноважених об'єднаних комісаріатів РСФРР/СРСР при уряді УСРР. Зрівняння у правах уповноважених з членами уряду УСРР посилювало позиції РСФРР в Україні.

У четвертому розділі «Міжреспубліканські колізії у бюджетних і торгово-економічних відносинах» дисертанткою проаналізовано особливості функціонування бюджетної системи федерації та бюджетних прав радянських республік. Доведено, що підпорядкування фінансової системи УСРР єдиному центру було фактично завершене до утворення СРСР. упродовж усіх 1920-х рр. здійснювалося постійне обмеження бюджетних прав республік. Робота республіканських наркоматів фінансів фактично зводилася нанівець і полягала в необхідності захисту своїх інтересів перед Союзним Наркомфіном. Недосконалість бюджетного законодавства призвела до перетворення бюджетів союзних республік на кошториси. Дії Наркомфіну СРСР у цьому питанні вели до остаточно знищення бюджетних прав союзних республік. Це проявлялося у намаганні звести фінансування господарства до компетенції загальносоюзного

бюджету та фінансової централізації.

Конституційне оформлення унітарної держави призвело до уніфікації бюджетних відносин, зміцнення позиції центральних установ. Однак це зумовило необхідність розмежування прав і обов'язків республік та загальносоюзного уряду. Виокремлення республіканського і союзного державних бюджетів було формальним, оскільки діяв єдиний загальносоюзний бюджет. Державний бюджет Української СРР був його складовою частиною. Він затверджувався союзним ЦВК, але лише після ретельного вивчення профільними наркоматами РНК СРСР.

Теоретично та організаційно формування державного бюджету Української СРР відповідало політико-економічним основам радянської держави. Свою суперечливість виявила бюджетна політика центральних органів влади щодо прав і повноважень республіки. Непосильним тягарем для УСРР стало існування на її території загальносоюзних відомств, об'єднаних та республіканських наркоматів. Надання більшовицьким урядом пріоритетів розвитку своєї військово-політичної доктрини, складна внутрішньополітична та внутрішньоекономічна ситуація позначалися на видатках бюджету, що свідчить про значні відсотки, спрямовані на фінансування силового блоку державного механізму. Фінансування ж витрат на соціально-культурний розвиток українського суспільства здійснювалося за залишковим принципом, що не відповідало реальним потребам розвитку республіки.

Тоталітаризм радянської влади проявлявся і у здійсненні більшовиками продовольчої політики.

Видається вмотивованим виокремлення у структурі дисертації п'ятого розділу, присвяченого дослідженню протиріч між УСРР і РСФРР, з'ясуванню сутті теоретичних дискусій 1920-х рр. Дисертантка концептуально вірно підійшла до розкриття проблем економічного районування УСРР як засобу економічної уніфікації....

Зауваження опонента зводяться в основному до побажань чи визначення дискусійних моментів та окремих недоліків:

1. Занадто широким нам здається предметне поле дисертаційного дослідження, що інколи призводить до поверховості розкриття окремих тематичних підрозділів роботи. На нашу думку, достатньо було б обрати для дослідження дипломатичні та адміністративно-інституційні стосунки між республіками, що дало б можливість глибше зануритися у проблему.

2. Цілком високо оцінюючи використання та аналіз джерельної бази дослідження, вважаємо, що дисертаційна робота лише б виграла від використання фондів Російського державного архіву економіки (РГАЭ) для характеристики фінансових відносин між республіками та особливостей формування бюджетної системи.

3. Хотілося б більш чітко побачити у роботі результати та досягнення від діяльності постійних та повноважних представництв УСРР. Слабо прослідковується результативність їх адміністративно-функціональної та економічної ролі у формуванні характеру відносин між радянськими республіками.

4. На нашу думку, варто було б більше уваги звернути позицію українського партійно-державного керівництва щодо уніфікаторської політики Кремля.

Однак, зазначені зауваження носять частковий характер, вони не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації. Дослідження Сокирської Владилени Володимирівни «Відносини між РСФРР і УСРР (1919–1929 рр.): політико-економічний і адміністративно-територіальний дискурс» є завершеною працею, у якій одержано науково обґрунтовані результати про концептуальні засади та принципи формування відносин між РСФРР і УСРР у 1919–1929 рр., висвітлено заходи інституційної унітаризації відносин між радянськими республіками, розкрито організаційно-правові та соціально-економічні основи функціонування бюджетної системи федерації, бюджетних прав радянських республік, встановлено уніфікаторську сутність загальнофедеративного бюджету, проаналізовано форми і методи російської радянської централізаторської політики в галузі економічного районування та управління промисловістю, система підпорядкування базових галузей

республіканської промисловості. Основний зміст дисертації викладено у 31 публікації: одноосібній монографії, 19 статтях у фахових виданнях України (4 з яких включені до міжнародних наукометричних баз), 2 – у виданнях іноземних держав, 2 – у вітчизняних та зарубіжних виданнях, що додатково відображають наукові результати дослідження, 7 – у збірниках праць, матеріалах конференцій, що є абсолютно достатнім для презентації науковій спільноті основних результатів дисертаційного дослідження.

Зміст автореферату відповідає змісту дисертації. Вона виконана на високому науково-теоретичному рівні, основні її положення є новими та науково обґрунтованими, які у сукупності розв'язують важливу наукову проблему, що має важливе значення для історичної науки та може знайти застосування у науковій і викладацькій діяльності закладів вищої освіти, у роботі наукових установ, органів законодавчої та вищої виконавчої влади, Міністерства закордонних справ України.

Усе вищезазначене дозволяє зробити висновок, що рецензована дисертація повністю відповідає вимогам пп. 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України №567 від 24 липня 2013 р. (зі змінами), а її автор Сокирська Владилена Володимирівна цілком заслуговує на присудження наукового ступеня доктора історичних наук зі спеціальності 07.00.02 – всесвітня історія.

Офіційний опонент:

доктор історичних наук, професор
кафедри міжнародного права,
міжнародних відносин та дипломатії
Тернопільського національного
економічного університету

І.Б. Дацків

